

Egy barátság levelekben

Gulyás Pál és Németh László levelezése — értékben, jelentőségben — jóval több, mint egy szokványos dokumentumkötet: az esszéregény szellemi izgalmaival, a vallomások megkapó őszinteségével, a műfaj irodalmi igényű megformálásával — írójának fő művei közé tartozik. Nélkülözhetetlen olvasmány mindazok számára, akik ismerni szeretnék a huszadik századi magyar irodalom egyik legfontosabb gondolkodói műhelyét, s nem csupán kész alkotásokban, hanem működés közben. Két életmű in statu nascendi tárul fel benne, a korszak irodalmának tán legjelentősebb áramlatait vezérlő, szabályozó eszmék születésének lehetünk tanúi. A barátságnak, melyet illusztrál, példaadó módon a „kritikai szeretet” a meghatározó törvénye. Az elvi tisztaságot jól jellemzi a szándék, mely e kapcsolatot alakítja. „Két tiszta, erős agy: zsinat” — szögezi le Németh László. „A barátság: sarkallás az evolúcióra. A többi cimboraság. Klikk.” — fejtegeti Gulyás. Viszonyukat — az érvényesülést támogató érdekektől, a kölcsönös egymást dicsérések hiúságától és a magánéleti jó érzések önzésétől mentesen — kizárólag ideák formálják.

A barátság első szakaszát a *Tanúról* kibontakozó eszmecsere tölti ki. A szereposztásban Gulyás kapja a kritikusét, Németh pedig az íróét. (Németh László jó ideig többre tartotta Gulyásban a kritikusi, mint a költői tehetséget: verseiben bírálta a túl merev forma „páncélzörgését”, gondolat és érzés „intim rezzenéseinek” a hiányát, értekező prózájában viszont becsülte az elemző „behatolás és megragadás” erejét, az értékítélet mögött lappangó lelkiismeretet, s úgy vélte, kritikusként akár az utóda is hehetne, egy „új Osvát”. Kapcsolatuk ezért csak a *Napkelet*-pályázat után három évvel, a népi írók debreceni látogatásával, illetve Gulyás *Protestáns Szemle*beli Németh-tanulmányával válik rendszeressé.) Levelezésükben semmi sincs a „mester és tanítvány” hierarchiájából: autonóm, szabad egyéniségek párbeszéde. Gulyás szemlélődő, „morfondírozó” alkat, a vidéki lét csöndesebb ritmusában a „lassú exponálás” embere, aki gyors váltások, megújulások dinamikája helyett a kiérlelt világkép, a hosszasan, ám tökéletesre formált műalkotás statikáját kedveli, a „tankban ülni” biztonságérzetét, a „cserépkályha-meleg” folytonos áramlását. Németh vele szemben az irodalom Rafaelje, „gyors oxidációkban” lobogó szellem, aki Szabó Dezső-i szubjektivitással engedi át magát az intuitív elragadtatásoknak, csupa „száguddó élet”, a „vaskályha-meleg” gyors sugárzása, pályáját a Sturm und Drang-vállalkozások kinetikája jellemzi. Az alkati különbözőést azonban gondolkodás- s módszerbeli rokonság egyenlíti ki. Közös eszményük Ady s a régi magyarság, kritikusként a művekbe rejtett „szubsztanciát”, a szellemi lét problémáit kutatják, értékítéleteiket az elemzés filológiai alaposságával hitelesítik. (Egy mástól függetlenül: Gulyás hasonló motívumhálót készít az *Emberi színjáték*-ről, mint Németh Proust regényfolyamáról.) Mindebből szervesen következik Gulyás kritikai programja: „lassú ellen-Németh Lászlóként” a *Tanú* „János vitéz-i” heroikus szertelenségeivel szemben „ellensúlyt” képezni. A folyóiratot a maga ügyének érzi: elvégre ő „cibálta” szerzőjét tanulmányával a „nínivei útra”. Még Németh pesszimizmusától is védelmezi, „platóni tettként” méltatja, ugyanakkor megállapítja: „sűrűlnie kell”, a logika néha „elgán-

csolja benne a földöntúlit”, azaz a racionalizmus a mítoszt, s jó volna, ha Szabó Dezső-ízű egyszemélyes vállalkozásból a magyar irodalom „eszmenyi kartelljévé” szélesedne. „Vannak Némethnek hibái, s én azokat ellensúlyozni akarom” — olvassuk egyik levelében. Az író vállalja a kontrollt s kritikapótló szerepét, még túlzásaival, tévedéseivel is. (Gulyás különösképp a drámákkal bánik mostohán: a *Bodnárné* főhősét „szerkezeti anyagként” jellemzi, a darabot pedig „kattogó intellektuális óraműnek”, a *Villámfény*nél szerinte csupán „dramatizált értekezés”. Szigorú ítéleteivel része van Németh drámaírói megkésetttségében. Annál elismerőbb viszont a regényműfaj iránt, különös tekintettel az *Emberi színjáték*ra.) Bizonyos, hogy Gulyás kritikája hatással van Némethre: elismerő és korigáló véleménye nélkül a *Tanú* nem jutott volna fel oly klasszikus magaslatra, amelyre kivételes teljesítményével feljutott. „Jóformán csak te segítettél, szándékban, önismeretben, öngigazolásban” — vonja meg műbíráló tevékenységének mérlegét.

A barátság második szakaszát a mozgalom gerjeszti: Gulyás és Németh — a magyar irodalom újdonsült organizátoraiként — a *Válasz* szerkesztői. (A harmadik „fakír”, Fülep már az első szám után kiválik a munkából.) A levelezés irodalompolitikai dialógusokkal, illetve a szervezés és szerkesztés praktikus, mindennapi teendőinek információcseréjével telítődik. A koncepcióbeli különbségek kezdettől megmutatkoznak. Németh a lapban „szellemi koalíciót” tervez, faji, felekezeti, nemzedéki elfogultságok fölé emelkedő toleranciát: nyitottságot nem csak a népiek és urbánusok, hanem a századelő és a „húszévesek” írógenerációi felé egyaránt. Világnézeti orgánomot, mely nem írói irányzatok publikációs fóruma, hanem egy ideológiai „probléma-terv” megvalósítója. Gulyás viszont homogénabb (és szűkebben vett irodalmi) folyóiratot képzel maga elé, amely „tömör falanx”, „elvi demonstráció”, nem oldódik szét a magyar irodalom egészében, mint a *Nyugat*, hanem magyarságában és vidékiségében leli meg karakterét. Idegen felfogásától az „esztétikán túlmenő vágányállítás”, a felszínes zsurnalizmus, s politizálás helyett szívesebben merül le „búvárként” az irodalomba. Mint szerkesztő, az „arisztotelészi” elv elkötelezettje: „Bújjunk bele az anyagba, de őrizzük meg lényegünket.” Kettejük közül Németh a tevékenyebb, kezdeményezőbb, aktívabb redaktor, Gulyás jobbra „iszonyodik” a szereptől, megbízhatóbb, alaposabb, de lassúbb; nekivalóbb műfaj volna az évkönyv, mint a havi folyóirat. E kettősség azonban inkább javára válik a *Válasznak*, mint hátrányára: az álláspontok egymást kiegészítik, a koncepciót teljesebbé, a lapot pedig színeesebbé teszik. Mindaddig persze, amíg a *Válasz* — a *Tanú*vá szűkülés, illetve a *Nyugattá* tágulás dilemmáját feloldandó — fővárosi székhelyű, nemzedéki orgánium nem lesz, Sárközi György szerkesztésében. E pillanat egyúttal a kölcsönös fantomizálás alkalma is: Németh alakja most torzul „diktátorrá”, „tervhalmazóvá”, Gulyásé pedig a Hajó utca 8-ba bezárkózó vidéki költővé. A kapcsolat köztük esztendőkre megszakad. „A barátságnak pihennie is kell” — eufemizálja később Gulyás a sértettség s harag állapotát.

A harmincas évek végétől, különösképp a Bocskay-kerti együttlét idején — a kapcsolat harmadik szakaszában — barátságuk emberi arca, „intimebb értéke” kerül előtérbe. „Annak idején kritikai volt Veled szemben a magatartásom” — olvassuk Gulyás vallomásában, most „a Feléd áradó emberi meleg, őszinteségi fagy és hó edzi”. A levelek korábbi esszészzerűségét az episztola költői emelkedettsége váltja fel. Gyakori, hogy Némethnek címzett

vagy dedikált Gulyás-vers (*Számadás, Utolsó pillanatok* stb.), ajánlott olvasmány (*Kalevala, Edda, Rilke, Buddha*) a mellékletük. Megszaporodik a kommentár, a véleménycsere a készülő művekről, mintha egyetlen közös alkotói műhelybe költöztek volna. Gulyás *Tanú*-breviáriumon dolgozik, Németh pedig egy átfogó *Gulyás*-pályaképen. A szeretet áramkörébe a családok, asszonyok és gyerekek is bekapcsolódnak. Egyre több szó esik a „halálkóstolókról”, a betegség támadásáról; Németh még végrendeletét és kiadatlan kéziratait is Gulyásékra bízta. Mindketten a „népi létminimumon” élnek, Gulyás a hátán hordja ki a vegyszert, amit Németh a Bocskayban elpermetez. Az író saulusi élményévé válik a prófétaság pózait bíráló költő tanácsa: „A nagy Személytelenségen át légy Személy.” Ami mégis a legfontosabb: a Bocskayban világképük, létszemléletük is kiegyenlítődik. Gulyás a „mag hó alatt” magatartás mellett kötelezi el magát, amely a történelem viharában önmegőrzésre, a napi politikában való elmerülés helyett időtálló művek alkotására ösztönöz. „A létnek vannak dolgai, amelyekkel nem jó farkasszemet nézni. Be kell hunyni a szemünket, hogy álomszerűen lebegjenek el” — fejtegeti. Némethnek is valami hasonló a felfogása: szeretne kívül kerülni a történelmi jelen időn, a „halottak élén” s a „jövendő fehérének” képzeletét. „Múlt és jövő a közönségem, terepem, igazolom, a jelennel nincs ügyem és bajom” — foglalja össze létstratégiáját. Mindez azonban korántsem jelent emigrációs elvonulást a magyarság sorskérdései elől: a levelezésben plasztikusan tárul fel a két író politikai meggyőződése; a hitlerizmus és a bolsevizmus fenyegetésének közepette a közép-európai népi ellenállásra alapozó antiimperialista gondolkodás, vagy a „giccs-Hunyadi János”, Horthy felelősségének felvetése, amiért kataklizmába kormányozta az országot stb. A felfogásbeli rokonság konzekvenciájaképp pozitíva fordul Németh ítélete Gulyás lírájáról. Fölfedezi költészetének megújulását a harmincas évek második felében: a kalevalás varázsige-hangvétel és a groteszk alaklítás vegyítését, meghatottság és ironia kántáló ritmusba oldását. A tanulmányíró és műfordító „huszadik századi Herderként” frissíti fel líráját a civilizáció mélyrétegeiben lelt archaikus mítoszokkal. És végül: Gulyás korábban szövegszerűségi küzdőtárs volt Németh László szemében. A Bocskay-kerti együttlét nyomán az „ideaemberség” karakterjegyeit ismeri fel a portrén. Debrecen „szent emberének” nevezi, aki „gótikus szépségével”, „szókratészi” jellemével alkalmas lehet arra, hogy „beléje temetkezzék”.

A levelezés sajtó alá rendezése — Gulyás Klára és G. Merva Mária munkája — kiváló filológiai teljesítmény. A majd ötödfélszáz levél közlését a lehető teljesség igénye, a pontosságra való törekvés, mindenekelőtt azonban a szövegek iránti alázat jellemzi. A szerkesztők — nagyon helyesen — még a kényesebbnek tűnő helyeken se éltek a cenzúra eszközével. A jegyzetapparátus adatokban példásan gazdag, a levelek értelmezésében megbízható eligazítást nyújt. Gulyás Klára utószava lényegkiemelőn és mértéktartóan tömör: a legszükségesebb tudnivalókat foglalja össze a levelezés történetéről, szerzőiről, műfajáról s a korról, amelyben keletkezett. Külön értéke a kötetnek az egykorú és ismeretlen fotóanyag. A leveleskönyv az utóbbi évek legjelentősebb irodalomtörténeti forráskiadványa. (*Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990.*)

GREZSA FERENC